

В. Б. Ковальчук

Інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, проф.,
завідувач кафедри конституційного та міжнародного права

Я. С. Богів

Інститут права та психології
Національний університет “Львівська політехніка”,
канд. екон. наук, асист.,
асистент кафедри конституційного та міжнародного права

ПРАВОВА ДОКТРИНА НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ФРАНЦІЇ В ПЕРІОД ХІХ СТОЛІТТЯ

© Ковальчук В. Б., Богів Я. С., 2015

Здійснено аналіз історії становлення доктрини народного суверенітету та легітимності державної влади у Франції в період ХІХ століття. Вказано на те, що ця доктрина суттєво відрізнялася від тієї, яку запропонував Ж. Ж. Руссо в ХVІІІ столітті. В її основу була покладена ідея природних прав людини, які є основним критерієм демократичної легітимації, а також думка про те, що легітимність не є сталою властивістю публічної влади і тому потребує постійного морального визнання всередині громадянського суспільства.

Ключові слова: правова доктрина, народний суверенітет, легітимність влади, демократична легітимація, природні права людини.

В. Б. Ковальчук, Я. С. Богів

ПРАВОВАЯ ДОКТРИНА НАРОДНОГО СУВЕРЕНИТЕТА И ЛЕГИТИМНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ ВО ФРАНЦИИ В ПЕРИОД ХІХ СТОЛЕТИЯ

Осуществлен анализ истории становления доктрины народного суверенитета и легитимности государственной власти во Франции в период ХІХ века. Указано на то, что эта доктрина существенно отличалась от той, которая была предложена Ж. Ж. Руссо в ХVІІІ веке. В ее основе лежала идея естественных прав человека, которые являются основным критерием демократической легитимации, а также мнение о том, что легитимность не является постоянным свойством публичной власти и поэтому требует постоянного морального признания внутри гражданского общества.

Ключевые слова: правовая доктрина, народный суверенитет, легитимность власти, демократическая легитимация, естественные права человека.

LEGAL DOCTRINE OF NATIONAL SOVEREIGNTY AND LEGITIMACY OF THE GOVERNMENT IN FRANCE DURING THE NINETEENTH CENTURY

The article contains the analysis of the development history of the national sovereignty doctrine and legitimacy of the government in France during the nineteenth century. It indicates that the mentioned doctrine is significantly different from the one offered by Jean Jacques Rousseau in the eighteenth century. It was based on the idea of natural human rights, which are the main criteria for democratic legitimation, and the idea that legitimacy is not a constant feature of public authority and therefore requires constant moral recognition within civil society.

Key words: legal doctrine, national sovereignty, legitimacy, democratic legitimation, natural human rights.

Постановка проблеми. Принцип народного суверенітету вже давно став основоположним принципом демократичної правової держави, якою відповідно до Конституції є і Україна. Конституційному закріпленню цього принципу передувало його утвердження як правової ідеї та доктрини, витоки якої у європейській політико-правовій думці XVIII століття. Визначний внесок у формування новітньої доктрини народного суверенітету, яка нерозривно пов'язана з питанням легітимності публічної влади, здійснили французькі мислителі XIX століття Б. Констан, Ф. Гізо та А. де Токвіль. Аналіз поглядів щодо держави та права вказаних мислителів допоможе глибше зрозуміти зміст принципу народного суверенітету та механізми його забезпечення у сучасних умовах українського державотворення, що зумовлює їх актуальність.

Мета дослідження – проаналізувати процес становлення доктрини народного суверенітету та легітимності державної влади у Франції в період XIX століття. Вказати на основні положення зазначеної доктрини, які залишаються актуальними в контексті сучасної теорії та практики конституціоналізму.

Стан дослідження. Окремі аспекти становлення та розвитку доктрини народного суверенітету та легітимності державної влади в працях французьких мислителів Б. Констан, Ф. Гізо та А. де Токвіля знайшли відображення у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, а саме: Т. Андрусяка, В. Ковальчука, І. Куян, Ю. Крашеннікової, К. Лефора, О. Лейста, П. Манана, В. Нерсесянца, П. Новгородцева, О. Скрипнюка, Б. Чичеріна, О. Щербанюк.

Виклад основних положень. Впродовж всього XIX століття у державно-правовій теорії виникає низка концепцій, в основу яких було покладено питання справедливого державного правління – як з погляду організації влади, так і з позицій взаємодії останньої з громадянським суспільством. Пошук такої моделі державної влади значною мірою був зумовлений подіями Великої французької революції. Спроби практичного втілення принципу народного суверенітету в тому варіанті, який запропонував Ж.-Ж. Руссо, наштовхнулися на серйозні труднощі, які першочергово стосувалися неможливості примирення суперечностей між “спільною волею” та особистою свободою. Провідні європейські вчені того часу, зокрема французькі, знову повернулися до нормативно-ціннісної парадигми природного права, яку сформулював ще в XVII ст. Г. Гроцій, який не просто обґрунтував ідею справедливості державної влади, а й вказав на те, як саме ця ідея може бути реалізована у правовий спосіб [1, с. 150].

Одними із перших, хто запровадив у політико-правовий лексикон поняття “легітимність” у його сучасному розумінні, були Б. Констан, Ф. Гізо та А. де Токвіль. Основне питання їх

інтелектуальних пошуків зводилось до такого: чи завжди воля народу, про яку писав їх співвітчизник Ж.-Ж. Руссо, має легітимний характер і як зробити управління суспільством ефективним, зберігши при цьому свободу й основні правові гарантії громадян? Так Б. Констан, Ф. Гізо та А. де Токвіль вважали, що політична влада – це явище соціальне, адже індивіди вступають у відносини один з одним не завдяки юридичним законам, а навпаки, закони є продуктом суспільних відносин.

Б. Констан у праці “Принципи політики” намагається з’ясувати відносини між владою та суспільством, які, з одного боку, можуть призвести до підміни суспільства владою, а з другого — до поглинання влади суспільством, тобто його цікавить процес регулювання дистанції між суспільством та владою. І основним засобом у цьому разі постає обмеження “безмежної соціальної юрисдикції”. Проблема співвідношення принципу суверенітету народу та особистої свободи є центральною проблемою його політико-правової концепції, саме в цьому контексті й постає питання легітимності. Філософ зазначає: якщо народний суверенітет виступає як єдиний принцип легітимності, то він може бути використаний владою на шкоду як окремій особі, так і суспільству загалом. “Суверенітет народу, – вказує Б. Констант, – не є безмежним; він вписаний у межі, окреслені справедливістю і правами індивіда. Воля народу в цілому не може зробити справедливим те, що є несправедливим. Жоден монарх, які б принципи не проголошував, чи спирався він на божественне право, право завоювання або на згоду народу, не володіє безмежною могутністю... Згода народу не змогла б легітимізувати те, що є беззаконним, оскільки народ не може нікому делегувати владу, якої він не має” [2, с. 35].

Б. Констан є більше критиком, ніж прихильником принципу народного суверенітету. На його думку, цей принцип означає, що жоден індивід чи група індивідів не мають права підкорити суспільство своїй волі. Він також означає, що будь-яка легітимна влада має бути делегована всією спільнотою громадян. Але цей принцип зовсім не означає, що у такий спосіб делегована влада може робити те, що їй заманеться [3, с. 158]. Адже будь-яке беззаконня, навіть якщо воно прикривається волею народу, не може бути легітимним. З цього приводу французький філософ говорить про таке: “Згоди більшості абсолютно недостатньо, щоб у будь-якому випадку легітимізувати її дії: існують і такі дії, які ніщо не може санкціонувати; якщо такі дії здійснюються якою-небудь владою, то зовсім неважливо, з якого джерела ця влада витікає... якщо вся нація в цілому пригнічує одного громадянина, вона не буде легітимною” [2, с. 29].

Отже, на переконання Б. Констана, не народний суверенітет, а права та свободи людини є основним мірилом легітимності. Саме останні виступають тим критерієм, на основі якого можна констатувати легітимний характер влади. “Наділіть носіїв виконавчої влади правом зазіхати на індивідуальну свободу, і ви знищите всі гарантії, які були першою умовою і єдиною ціллю об’єднання людей під владою законів” [2, с. 180]. На думку філософа, всі громадяни, незалежно від волі державної влади, володіють індивідуальними правами, які передбачають: особисту свободу, свободу совісті, свободу думки та слова, право власності. Сучасній людині є чужим античне розуміння свободи як можливості участі в колективному здійсненні влади, для неї свобода — це насамперед вільне користування особистою незалежністю. Свобода у Стародавньому світі забезпечувала громадянам найбільшу участь у здійсненні суспільної влади, натомість сучасна свобода – це гарантія незалежності всіх громадян перед діяльністю публічної влади. І основна проблема сучасної людини – навчитися користуватися і поєднувати дві свободи – особисту і політичну.

Так само, як легітимність державної влади може зазнати ревізії, може бути перевірена і легітимність закону. Підкорення закону є обов’язком, зазначає французький філософ, однак, як і всі інші обов’язки, він не абсолютний, а відносний, ґрунтується на припущенні, що в основу закону покладено легітимне джерело і він діятиме у справедливих межах. Закон перестає бути законом, а тому породжує беззаконня, якщо він володіє зворотною дією, його приписи суперечать моралі, передбачає санкції за скоєні злочини залежно від того, до якого класу належить особа. “Заради суспільного спокою, – зазначає Б. Констан, – ми повинні піти на великі жертви; з точки зору моралі ми виглядали б надмірно винуватими, якщо б завдяки жорсткій прив’язаності до своїх прав

здійснювали супротив всім законам, які, на нашу думку, здатні заподіяти цим правам шкоду; але жодне зобов'язання не зв'язує нас з цими так званими законами... які не лише обмежують наші легітимні свободи, а й змушують здійснювати дії, несумісні з вічними принципами справедливості й милосердя, які людина не може відмовитися дотримуватися, не розбестивши своєї природи і не заперечуючи їй” [2, с. 34].

Отже, державна влада є легітимною, якщо вона діє в межах своєї компетенції: “Муніципальна влада, мировий суддя є суттю законної влади, допоки вони не виходять за межі своєї компетенції” [2, с. 201]. Але, хоч Б. Констан є представником класичного лібералізму, він вважає, що найкращою формою правління є конституційна монархія. Для будь-якої держави необхідна політична сила, яка б не була зосереджена в руках жодної з гілок влади, вона повинна бути поза ними, а також нейтральною щодо них. Конституційна монархія, на думку мислителя, створює таку нейтральну владу в особі глави держави. Справжній інтерес глави держави полягає зовсім не в підпорядкуванні однієї влади другій, а в їх взаєморозумінні, взаємній підтримці й узгодженні дій.

У праці “Курс конституційної політики” мислитель спробував розвинути теорію поділу функцій державної влади Ш. Монтеск'є. Над виконавчою та законодавчою гілками влади він помістив верховну владу — королівську, причому законодавчу гілку поділив на дві: постійно-представницьку (спадкова палата лордів) і виборну (нижня палата, яка представляє суспільну думку). Разом із судовою владою вони формують п'ять гілок влади. Б. Констан диференціює не стільки гілки влади, скільки її носіїв [4, с. 284]. У цьому аспекті його варіант поділу влади не отримав настільки широкого резонансу в політико-правовій теорії, як класичний варіант поділу влади Ш. Монтеск'є.

Відстоюючи у своїх працях ідею про те, що права та свободи людини є основним критерієм легітимності державної влади і що будь-яке беззаконня щодо особистих прав, навіть те, що санкціоноване народним суверенітетом, не має нічого спільного з легітимацією, Б. Констан закладав основи ліберально-правової концепції легітимності влади, яка стала популярною в XIX ст. не лише у Франції, а й в інших країнах Європи.

Викладена Б. Констаном концепція легітимності державної влади знайшла логічне продовження в ідеях його співвітчизника — Ф. Гізо, викладених у його праці “Політична філософія: про суверенітет”. Основне завдання мислитель вбачає у розробленні моделі політичного владарювання, адекватній тогочасному громадянському суспільству і здатній взаємодіяти з масами. Державна влада, вважає Ф. Гізо, часто плутає владарювання з командуванням, вона помилково вважає, що існує поза чи над суспільством і з цих позицій намагається визначати свою політику щодо організації суспільства. Чинна влада виходить з неправильного, ілюзорного розуміння свого впливу на суспільство. Головне для неї — досягти підкорення індивідів і груп тим наказам, які повинні забезпечити єдність усього суспільства. Натомість опозиція, як правило, думає лише про захист свобод і відступає перед ідеєю здійснення реальної влади, тому і вона зводить питання владарювання до командування і примусу.

Відповідно до цього Ф. Гізо формулює основне завдання власної політико-правової концепції: необхідно з'ясувати відносини між владою та суспільством, зрозуміти процес виникнення влади із середини суспільства, а також осмислити той факт, що суспільство набуває своєї форми та стійкості тільки під впливом влади.

Дійсні засоби правління Ф. Гізо визначає як “внутрішні”, на протигагу старим “зовнішнім” політичним засобам. Засоби правління зосереджені в самому суспільстві й не можуть бути відділені від нього. Тому влада є дією лише тоді, коли черпає свої засоби із соціального руху, її ціль — не оточувати себе і підкорювати якомога більше соціальних агентів, а залишити їх на своєму місці й використовувати їх силу та розум із власною метою. Зауважимо, що, даючи визначення владі, яка включена в суспільство, філософ вживає поняття “соціальна влада” (“*pouvoir social*”), яке повною мірою пізніше розвинув А. де Токвіль в його відомій праці “Демократія в Америці”. Отже, Ф. Гізо зосереджує увагу на взаємопроникненні соціального і політичного у сфері легітимності.

У концепції державної влади Ф. Гізо змінилася логіка легітимності, адже, як зазначає мислитель, жоден уряд не може претендувати на легітимність за ознакою походження. Він лише

намагається бути легітимним тією мірою, якою його дії відповідають розуму і справедливості, що визначені вищою силою і сформовані у праві. Практичним показником відповідності влади критерію справедливості стає думка громадян. Отже, єдиним джерелом легітимності за природою є розум, істина та справедливість, легітимність влади перебуває поза межами суспільства, а верховна влада не має політичної природи. Принципово важливий елемент концепції Ф. Гізо — твердження про неможливість пізнання абсолютної істини, внаслідок якої єдино легітимна влада не зможе повністю бути втілена на землі у тій чи іншій формі правління.

Абсолютної суверенної влади, так само як абсолютної легітимності, не існує, незважаючи на те, що правителі часто намагаються досягти за допомогою сили такого земного правління. “Жоден народ не визнав владу лише через її силу, він хотів вірити в її легітимність, божественність. Жодна влада не задовольняється лише однією силою; вона потребувала того, щоб її визнали легітимною та божественною. Що ще потрібно для того, щоб довести, що суверенітет належить одній тільки істині, справедливості, одному лише Богу” [5, с. 515].

Ф. Гізо спробував запропонувати свою теорію легітимності, яка б не ґрунтувалась ні на принципі народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо, ні на принципі особистої свободи Б. Константа. Джерелом легітимності є не суспільні відносини, а вищий Розум, яким є Бог. У цьому аспекті вчення французького мислителя має ознаки теологічної теорії. В суспільному житті легітимність є лише відносною, тобто більшою чи меншою мірою наближеною до абсолютної легітимності. Публічна влада, яка є продуктом суспільних відносин, не може бути досконалою, оскільки і саме суспільство не є досконалим. “У своїх інститутах і пануючій над ним владою суспільство шукає саме моральної легітимності, тобто відповідності волі цих владарюючих і їх дій законам справедливості та розуму” [5, с. 543].

Суть політичної легітимності Ф. Гізо характеризує у такий спосіб: “Вона є не що інше, як презумпція моральної легітимності; презумпція, яка встановлюється щодо державної влади за двох умов. Перша – щоб вона певною мірою задовольняла головні нагальні потреби, тобто щоб вона володіла певною частиною дійсної легітимності; друга – щоб через певний час публічно влада отримала схвалення”.

Варто звернути увагу на те, що в окремих пунктах вчення Ф. Гізо є доволі суперечливим. Визначаючи свою позицію щодо влади, окремий індивід згідно з вченням Ф. Гізо керується не абстрактними правилами вищого Розуму, а “здоровим глуздом”, йому важливо, “чи діє ця влада йому на шкоду чи на благо, чи гарантує вона його існування, або навпаки, підриває” [5, с. 272]. Такий висновок, на думку Ю. Крашеніннікової, підтверджує неможливість практичного застосування сформульованого Ф. Гізо принципу легітимності влади відповідно до норм вищого Розуму. Адже якщо чинна влада не задовольняє природні потреби громадян, то їх лояльність до влади закономірно зникає [6, с. 171].

Використовуючи поняття “соціальна влада”, Ф. Гізо фактично відмовляється від характерного для німецького лібералізму обґрунтування легітимності через правомірність. Легітимна влада є продуктом громадянського суспільства. Так само, як А. де Токвіль, Ф. Гізо зосереджує увагу на “проміжній асоціації” як протидії деспотизму й основі легітимного правління. На думку французького мислителя, громадська думка визначає легітимний характер влади, однак вона не завжди відповідає вимогам вищого Розуму і може призводити до помилок (що переконливо довів Ф. Гізо, аналізуючи такі “продукти” громадської думки, як міфи про народний суверенітет, рівність і “мінімальну державу”) і, крім того, нею можна маніпулювати. Публічність для Ф. Гізо є гарантом легітимності та прозорості влади, однак виникає сумнів у плюралістичності й ефективності викладеного принципу. На нашу думку, необхідно критично підходити до тези про розумність суспільної думки як результату публічної дискусії, локалізованої у представницькому органі.

У своїх поглядах Ф. Гізо критикує теорію народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо. На його думку, не спільна воля є джерелом легітимності, а людський розум, який є продовженням вічного Розуму. Народний суверенітет як спільну волю він ототожнює з “абсолютною владою чисельної більшості над меншістю, тобто тиранією” [5, с. 574]. Стосовно ідеї народного суверенітету

погляди Ф. Гізо суттєво відрізняються від вчення Б. Констана. Позицію Гізо можна коротко висловити у такій тезі: жодна абсолютна влада не є легітимною на землі, не існує суверенітету по праву, оскільки розум, істину і справедливість ніколи не можна знайти повністю.

Якщо Б. Констан у своїй критиці ідеї суверенітету народу зосередив увагу насамперед на проблемі меж суверенітету, то Ф. Гізо вибрав як ціль інший аспект ідеї суверенітету народу — непогрішність. На думку Ф. Гізо, із свободи людини неможливо вивести її непогрішність і, відповідно, легітимний характер її необмеженої влади. Але якщо ми відмовляємося від чогось як абсурдного і неприйняттого щодо конкретного індивіда, то чому ж ми повинні визнавати ці якості за суспільством загалом? Розмірковуючи у такий спосіб, Ф. Гізо ставить проблему легітимності влади в пряму залежність від її підкорення Розуму. В цій ситуації можна говорити про своєрідний “суверенітет Розуму”.

Ф. Гізо вказує на необхідний баланс у відносинах між владою та свободою: “Тією мірою, якою законна влада має право на свободу людини, свобода має право вимагати від влади доказів її легітимності” [5, с. 571]. Демократичні системи дуже часто забували про природу цього зв’язку. Насправді демократія має на меті змусити владу безперервно доводити свою легітимність, “законна влада не є фіксованою і добре відомою данністю”. Навпаки, влада постійно повинна доводити свою легітимність. Людина, яка народжена підкорюватися істинному закону, повинна вміти захищати свою свободу від незаконної влади, а законну владу – від власної свободи [5, с. 572].

Якщо людина, що шукає істинний закон, розглядає владу як непогрішну і завжди легітимну, то це неминуче веде до тиранії, яка є безпосередньою загрозою свободи. Питання легітимності влади повинно постійно бути відкритим для обговорення в суспільстві. “Людина повинна підкорюватися владі, легітимність якої лише можлива, але вона підкоряється лише можливості. Найкращим є правління, що відкриває найширші можливості; жодна система не може дати більшого: тільки таке правління ґрунтується на істині, яке поважає і дає гарантії права, яке сприймає людську ситуацію як фундаментальний принцип і ніколи не втрачає її з поля зору як у своїх вченнях, так і в своїх інститутах” [5, с. 576].

У власній концепції мислитель також висловлює позицію щодо права народу на протест. З одного боку, таке право містить загрозу та небезпеку для самого народу, а з іншого – воно дає єдину можливість визволитися від державного режиму, який ненависний народу. “Насправді існують тиранії, які б назавжди занапали свій народ, якщо б той погодився їх терпіти, але й існують народи, які через протест отримали тиранію. Отже, супротив не є ані завжди законним, ані завжди пагубним” [5, с. 547–548].

Аналізуючи питання про демократичну легітимацію, необхідно згадати вчення ще одного французького мислителя А. де Токвіля. У своїй відомій праці “Про демократію в Америці” філософ вказує на три основні небезпеки, які перешкоджають побудові демократичних суспільств. Перша з них — це егалітаризм, який сприяє приходу до управління держави великої кількості людей, професійно не підготовлених до цієї важкої праці. Друга загроза випливає з першої, за Б. Констаном та Ф. Гізо, А. де Токвіль називає цю загрозу “тиранією більшості”. Він вважає, що влада повинна належати народу, виходити від нього і здійснюватися в інтересах народу, але влада цього суверена (як і будь-якого іншого) має бути обмеженою і введеною в конституційно-правові межі. Межею, яку не може переступати ця суверенна влада, є права людини і права демократичної меншості. Третя небезпека — це централізація влади. А. де Токвіль розрізняє два її різновиди: політична та адміністративна; якщо перша є необхідною умовою нормального функціонування суспільства, то друга є, власне, державним втручанням у внутрішнє життя суспільства на рівні адміністративних одиниць.

Егалітаризм, тиранія більшості та адміністративна централізація, якщо суспільство не здійснює їм організований супротив, становлять реальну небезпеку утвердження нової форми деспотії, нової в тому розумінні, що її не знала ще європейська цивілізація. Її можна назвати “демократичною деспотією” через те, що за такого правління народ формально є основним джерелом влади, фактично позбавлений можливості не лише здійснювати її, але навіть спостерігати

за процесом її здійснення. “Створення народного уряду в країні з дуже централізованою владою означає зменшення, але не усунення зла, яке може принести надцентралізація” [7, с. 566].

Попри значущість принципу народного суверенітету для сучасних демократій, надзвичайно важливо, щоб такий принцип не порушував особисті права та свободи особи: “Тому саме за часів демократії справжні поборники свободи й величі людини мають негайно і рішуче перешкодити тому, аби суспільна влада могла принести в жертву окремі права кількох громадян в ім'я реалізації своїх глобальних задумів” [7, с. 571]. Як саме необхідно будувати відносини у демократичному суспільстві, А. де Токвіль коротко виклав в одній із своїх тез — необхідно надати державній владі доволі широкі, але зрозумілі й визначені повноваження; дати приватним особам конкретні права й гарантувати їм незаперечну змогу користуватися цими правами.

Важливим суб'єктом легітимації державної влади та гарантом прав та свобод людини є громадянське суспільство. Через політичні асоціації, незалежну пресу, органи самоврядування в демократичному суспільстві (А. де Токвіль має на увазі США) представляють інтереси народу перед владою і контролюють її. Особливе місце в формуванні демократичного суспільства з високим рівнем культури належить релігії. Вона є “охоронцем моралі”, яка, своєю чергою, є “кращим охоронцем права і запорукою свободи”.

Очевидно, ідея філософа про легітимацію через громадянське суспільство виокремлює автора з-поміж інших представників ліберально-правової теорії публічної влади, оскільки саме громадянське суспільство, на думку автора, є не лише індикатором легітимності влади, а й її джерелом, рушійною силою, яка безпосередньо впливає на формування державної влади та здійснення контролю за нею.

Надзвичайно важливе місце у забезпеченні легітимності влади займає рівень правової культури та виховання народу. Конституційні гарантії формування державної влади в демократичний спосіб хоча і мають значення під час легітимації, але не настільки суттєве, як вкорінені в суспільстві традиції та звичаї. “Випробувавши всілякі виборчі системи й не знайшовши, яка б їх влаштувала, вони дивуються і шукають нові, наче зло, яке вони бачать довкола, відходить від конституції країни, а зовсім не від самих виборців” [7, с. 567]. Рівень правової культури громадян залежить від того, наскільки вкоріненими в звичаях та традиціях народу є відчуття свободи та гідності людини, адже справді складно уявити, як саме люди, які зовсім відмовилися від звички самим керувати своїми справами, могли б успішно вибирати тих, хто має ними керувати.

Говорячи про загрози деспотизму, які постають перед демократичними суспільствами, в останній частині “Про демократію в Америці” А. де Токвіль описує “опікунську владу”, тобто державну владу, яка нібито піклується про своїх громадян, однак насправді пригноблює кожного індивіда, тобто “позбавляє людину свободи під прикриттям свободи” [8, с. 37]. Причиною виникнення такого панування є рівність між людьми, яка призводить до появи безликої маси, кожен із представників якої ізольований один від одного. Над усією цією масою височіє “опікунська влада”, яка задовольняє потреби усіх та стежить за долею кожного з маси. “Ця влада, — продовжує А. де Токвіль, — абсолютно пунктуальна, справедлива, передбачлива й лагідна. Її можна було б порівняти з батьківським впливом... Проте ця влада, навпаки, прагне до того, аби зберегти людей у їхньому стані немовляти; вона бажала б, аби громадяни отримували втіхи й аби не думали ні про що інше. Вона залюбки працює задля загального добра, але при цьому бажає бути єдиним уповноваженим і арбітром; вона турбується про безпеку громадян, передбачає й забезпечує їхні потреби, полегшує їм отримання задоволень, бере на себе управління їхніми основними справами... Чому б їй зовсім не позбавити їх неспокоїної потреби думати й жити на цьому світі?” [7, с. 566].

Така державна влада через свою прихильність до рівності є безособовою і завжди спирається на волю всього народу. Як вказує А. де Токвіль, “кожен окремий громадянин згоден бути закутим у ланцюги, якщо він бачить, що кінець цього ланцюга перебуває в руках не однієї людини й навіть не цілого класу, а всього народу” [7, с. 566]. Таку державу можна охарактеризувати як “демократичну деспотію”, оскільки її рішення проголошуються від імені народу, але без його участі. Вона є лише ілюзією легітимації, хоча громадяни і володіють всезагальним виборчим правом. Така влада

спрямована проти особистої свободи, хоча і прикривається нею. Аналізуючи таку форму держави, А. де Токвіль показує весь парадокс демократичної легітимації.

Висновки. Французькі мислителі XIX століття Б. Констан, Ф. Гізо, А. де Токвіль, критично переосмисливши вчення Ж. Ж. Руссо, створили власну доктрину народного суверенітету та легітимності державної влади. Під поняттям “легітимна влада” вони розуміють не ту державну владу, яка відображає “спільну волю” (волю більшості), а ту справедливу владу, яка не суперечить природним правам людини (Б. Констан), в основі якої – “вищий Розум” (Ф. Гізо) і яка вимагає морального виправдання в суспільстві.

Б. Констан, Ф. Гізо, А. де Токвіль вказали на важливий аспект легітимності, зокрема на те, що державна влада є продуктом суспільних відносин (“соціальна влада”) і вона є такою, якою є суспільство, тобто легітимність залежить від рівня правосвідомості громадянського суспільства. Кризою легітимності, а відтак — причиною делегітимації влади є невідповідність рівня правосвідомості та правової культури представників влади рівню правосвідомості громадян. Легітимність не є сталою властивістю влади і тому потребує морального виправдання всередині громадянського суспільства. Французькі вчені акцентували на важливій ролі громадянського суспільства в забезпеченні легітимації державної влади.

1. Чичерин Б. Н. *Политические мыслители древнего и нового мира* / Б. Чичерин. – СПб. : Лань, 1999. – 336 с. 2. Констан Б. *Принципы политики* / Б. Констан // *Классический французский либерализм : сб.* – М. : Российская политическая энциклопедия, 2000. – С. 23–262. 3. Манан П. *Интеллектуальна історія лібералізму* / П. Манан; пер. з фр. – К. : Дух і літера, 2005. – 216 с. 4. *История политических и правовых учений : учеб. / под ред. О. В. Мартышина.* – М. : Норма, 2004. – 912 с. 5. Гизо Ф. *Политическая философия : о суверенитете* / Ф. Гизо // *Классический французский либерализм : сб.* – М. : Российская политическая энциклопедия, 2000. – С. 507–588. 6. Крашенинникова Ю. А. *Публичность и парламентаризм в политической теории Ф. Гизо* / Ю. А. Крашенинникова // *Полис.* – 2002. – № 3. – С. 163–174. 7. Токвиль А. де. *Про демократію в Америці* : у 2 т. / А. де Токвіль; пер. з фр. Г. Філіпчука, М. Москаленка. – К. : Всесвіт, 1999. – 590 с. 8. Лефор К. *Политические очерки (XIX–XX вв.)* / К. Лефор / пер. с фр. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2000. – 368 с.